

TESLÁR ÁKOS

## Ady-kultuszok és nacionalizmus

*A kultusz kutatás megújulása vagy válsága*

Az utóbbi években az irodalmi kultusz kutatás olyan változásokon megy keresztül, amelyeket egyaránt lehetséges válságtüneteknek, vagy egy termékeny kibontakozás jeleinek tekinteni. A hagyományos kultusz kutatásból megnyílt a továbblépés lehetősége egyszerre több irányba: a meta-irodalomtörténet-írás, a szociológia, a társadalomtörténet és más diszciplínák felé.

Mint ismeretes, az irányzat a nyolcvanas évek végén a kutatási módszer és a speciális kérdésirány leszűkítő megfogalmazásával jött létre, amikor Dávidházi Péter Shakespeare-könyvében<sup>1</sup> az irodalmi kultuszt a vallási kultusz mintájára írta le, így a vizsgált szövegeket és folyamatokat némileg – vállaltan – homogenizálta, miközben – hogy a vizsgálat érdekeltségi körét lehatárolja – a kultikus beállítódást szembeállította a kritikaival. Mára mindhárom említett megoldás általános érvénye megkérdőjeleződött, noha az így körvonalazott kutatási irány (szerzőnként eltérő, egyéni változatokban) a magyar irodalomtörténet számára fontos eredményeket hozott, például Tverdota György alapos József Attila-kutatásaiban,<sup>2</sup> Margócsy Istvánnak a tudományos recepciót is kultikus képzetekkel egybefonódottként bemutató Petőfi-könyvében<sup>3</sup>

---

<sup>1</sup> Dávidházi Péter: „Isten másodszülette”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Gondolat: Budapest, 1989.

<sup>2</sup> Tverdota György: *A komor feltámadás titka. A József Attila-kultusz születése*. Pannonica: Budapest, 1998.

<sup>3</sup> Margócsy István: *Petőfi Sándor*. Korona: Budapest, 1999.

és mások cikkeiben.<sup>4</sup> Ezek az írások kiváló példaként szolgálhatnak arra, hogy miközben kritikai és kultikus beállítódás magától értetődőnek tűnő szembeállításra egyértelműen problematikus (mivel elhatárolásuk, amint ezzel a szerzők is számolnak, sokszor egyszerűen nem lehetséges), a kultusz kutatás jellegzetesen demitizáló ethoszú és olykor ironikus írásai mégis betölthetnek egyfajta szükséges ellenőrző szerepet az irodalomtörténeti anyag vizsgálatában, mivel gyakran és haszonnal mutatnak rá arra, hogy legnagyobb költőinkről (ritkábban íróinkról) kialakult képünkben mennyi kultikus eredetű elem található – tehát valamilyen módon mégis eredményesen szembeállítják a kritikait és a kultikust. A kultuszok vizsgálata – bár nem feltétlenül ez az elsődleges célja – segíthet tudatosítani a közgondolkodásban, hogy az irodalmi kultuszok (és a velük összefonódott tudományos munkák) sokszor nemcsak nem ellenőrizhetők, hanem valótlan vagy hasznavehetetlent állítanak, és így akadályozhatják, vagy éppenséggel ellehetetleníthetik az egyéni olvasást.

Az eredeti elképzeléshez képest a legfontosabbnak és legtermékenyebbnek tűnő változás az irodalmi kultusz kutatás elméletében Gyáni Gábor és Takáts József írásaiban jelenik meg, akik a (továbbra is magyarázó értékű) vallási analógia mellett vagy fölött a nacionalizmus kontextusának kiemelt figyelembevételét javasolják. Gyáni szerint a vallási analógia kínálta, „transzcendencia iránt igényre” hivatkozó magyarázatnál célravezetőbb, „ha a modern mítoszok keretei közt gondoljuk át újfent az irodalmi (és a többi modern) kultusz keletkezésének és folytonos újratermelésének a folyamatát; ezek sorában pedig a nacionalizmusnak, mint teljes körű és önértékű kultúrának a fogalma a legfontosabb.”<sup>5</sup> Gyáni elsősorban Anthony D. Smith felfogását követi, aki „azt a sajátoszerű historicista kultúrát és polgári művelődést–műveltséget jelöli e terminussal, amely a vallási kultúra és a családi neveltetés korábban megszokott módozatait magába olvasztva, végül a vallási univerzum helyébe lép.”<sup>6</sup> A nacionalizmus ebben a felfogásban „a kultúra adott formája, amely ideológiaként, nyelvként, mitológiaként, szimbólumok (...) együtteseként és egyúttal öntudatként (identitásként) globális érvényre tör, és

<sup>4</sup> Ezek több kiváló tanulmánykötetben összegyűjtve is hozzáférhetőek. Pl. Takáts József (szerk.): *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény*. Kijárat: Budapest, 2003., és a Petőfi Irodalmi Múzeum Kalla Zsuzsa által szerkesztett kiadványai.

<sup>5</sup> Gyáni Gábor: Válaszúton az irodalmi kultusz kutatás. *Literatúra*, 2004. 2. 217.

<sup>6</sup> Uo. 217.

ekként fejt ki a maga hatását.”<sup>7</sup> A kultuszkutatóknak Gyáni szerint fel kell ismerniük, hogy „tárgyuk (...) közvetlenül illeszkedik a nemzet kontextusába”.<sup>8</sup>

Ezen az úton halad Takáts Józsefnek éppen a *Regio*-ban megjelent cikke is, amely szintén a nacionalizmus kontextusának figyelembevételét ajánlja a kultuszkutatónak, amikor hangsúlyozza az irodalmi kultuszok szerepét a tér és az idő nemzetiesítésében. Takács cikkében Ernest Gellner „erős téziseihez” kapcsolódik,<sup>9</sup> aki szerint „a nacionalizmus olyan ideológia, amely korábban nem létezett nemzeteket hoz létre, s valójában egy-egy társadalom modern kori kulturális egységesítésének a másik neve.”<sup>10</sup> Az idő nemzetiesítése Takáts írása szerint „olyan közös történelmi múlt megkonstruálását jelentette, amely régesrégől kezdve folytonosnak és homogénnek mutatja a nemzeti közösséget”, ennek a konstrukciónak pedig fontos eszközei az irodalomtörténet-írás mellett az irodalmi kultuszok: „valamely magyar író kultusza egyben a nemzet-hez mint emlékezetközösséghez történő szocializálás gyakorlata is”.<sup>11</sup> Ez a felfogás összekapcsolható Rákai Orsolya elméleti megközelítésével,<sup>12</sup> aki a kultuszt a közösségi identitás megteremtését és fenntartását célzó egyik legfontosabb praxisként írja le, ahol a textus a megvalósító aktus alárendeltje, s így az egyéni olvasat fontossága megkérdőjelezhető.

Ahogy tehát a modern társadalmakban, úgy napjaink irodalmi kultusz kutatásában is, a nacionalizmus megtörheti a vallási összetartó erő egyeduralmát; Gyáni és Takáts az irodalmi kultuszt (vallási analógiástul) a nacionalizmus eljárásainak egyikeként teszik megközelíthetővé. (Az eredeti megkötetések fellazításával a kultusz kutatás ugyanakkor mintha közelítene önnön kezdeteihez, illetve bizonyos értelemben a kezdet elé: Margócsy egy korai cikkében,<sup>13</sup> a magyar irodalom

---

<sup>7</sup> Uo.

<sup>8</sup> Uo. 218.

<sup>9</sup> Smith, Gellner és mások szövegei részben magyarul is hozzáférhetőek, pl.: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)* (Rejtjel politológia könyvek, 21.) Rejtjel: Budapest, 2004.

<sup>10</sup> Takáts József: A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok. *Regio*, 2004. 3. 73.

<sup>11</sup> Uo. 81.

<sup>12</sup> Rákai Orsolya: Tükör által színről színre – Az (ön)azonosság (f)elismerése. *Literatúra*, 2004. 2. 219–224.

<sup>13</sup> Margócsy István: A magyar irodalom kultikus megközelítései (kommentár és florilegium). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1990. 3. 288–312.

kultikus megközelítéseiről értekezve a vallási és a nemzeti képzetkörök összefonódását, a képviseleti, vagy szolgálattelvő magyar irodalmat a fentiekhez hasonló módon írta le, miközben számot vetett több olyan kérdéssel, amelyet látszólag csak mostanában tettek fel egymásnak a kultuszkutatók.)

A vallási analógiából következő másik kifogásolt kultuszkutatósi sajátosság a vizsgált jelenségek túlzott homogenitása. Takáts egy összefoglalójában úgy véli, hogy az egységes elvárásrendszer az eredményt is túlságosan egységesíti: „A résztvevők terveinek és vélekedéseinek értelmezése nélkül túlzottan hasonlítani fognak egymásra a különféle kultuszleírások”,<sup>14</sup> majd Tverdota György József Attila kultuszáról szóló könyve kapcsán megjegyzi: „A kultusztörténeti perspektíva, mivel éppen erre a közös nyelvre kíváncsi, homogenizál.”<sup>15</sup> Hasonló kifogásokat fogalmaz meg Dávidházinak egy, Petőfi recepciójával foglalkozó cikkéről Gyáni, aki szerint a kultuszkutató túlságosan alárendeli magát a kontinuitás egyetemes elvének, eltekint olykor az elsődleges kontextustól is, és homogén lineáris sorba rendez nagyon különböző alapállású, bár szövegszerűen azonos megnyilatkozásokat.<sup>16</sup>

Az ilyen kifogások gyakran lehetnek megalapozottak, és a kultusz-kutatásnak bizonyára hasznára válna, ha a kultikus szövegek eltérő megszólalói pozícióit is az eddigieknél hangsúlyosabban beépítené vizsgálatába, de az ezzel kapcsolatos elvárásoknak nem szabad elfedniük azt a figyelemreméltó tényet, hogy létezik a különböző kultuszok közös nyelve, retorikája. A kultikus dokumentumok hosszú sorát tanulmányozva a kutató mintha valamilyen homályos őserővel szembesülne, valamilyen antropológiai állandóval: legyen az a különleges tehetség, a „zseni” mint jelenség megértésének igénye, a transzcendenciára irányuló vágy, a közösségi identitás megteremtésének óhaja stb. Ez azonban nem jelenti azt, hogy például az Ady személyét és költészetét övező kultikus tisztelet megnyilvánulásait egyetlen, folytonos kultusz dokumentumaiként lehetne olvasnunk. Az igazán kiterjedt kultusszal rendelkező alkotók alakja Magyarországon a 20. században kivétel nélkül politikailag is (vagy első-sorban így) érdekessé vált a kultuszban résztvevők számára (legyen szó Petőfiről, Adyról vagy József Attiláról), és ilyen értelemben több, időben

<sup>14</sup> Takáts József: A kultusz-kutatás és az új elméletek. In: Takáts József (szerk.): *Az irodalmi kultusz-kutatás kézikönyve*, i. m. 292.

<sup>15</sup> Uo. 293.

<sup>16</sup> Gyáni: Válaszúton az irodalmi kultusz-kutatás, i. m. 217–218.

és politikailag (azaz nem elsősorúen esztétikailag) elkülönült Ady-kultuszról különböztethetünk meg, ezért pontosabb kultusz helyett kultuszokról beszélni egy-egy szerzői névvel kapcsolatban.

A következő részben éppen egy ilyen példát hozok: szövegszerűen szinte azonos megnyilatkozásokat az Ady-recepció elfeledett szegleteiből, amelyek azonban (tárgyuk azonossága ellenére) különböző kultuszok szövetéből emeltettek ki – ezzel utalva a kultuszok azonosságának/különbözőségének értelmezői játékára. A hasonlóság, amelyet ez a szöveges egyezés kiemel, bizonyos szempontból nézve bántóan felületi, más tekintetben azonban nagyon is alapvető: mindkét aspektust szem előtt kell tartanunk, egyiket sem érvényesíthetjük a másik kárára. A fenti megfontolások után és még a konkrét vizsgálatok előtt hangsúlyozni kell, hogy amikor egy jobboldali és egy szélsőbaloldali, kultikus nyelvet beszélő és előfeltevéseket használó „értelmező” egy-egy mondatát állítom egymással szembe, vagy éppen egymás mellé, az abból levonható következtetések nem vonatkoznak a teljes (térben és időben kiterjedt) konzervatív vagy kommunista Ady-kultuszokra *általában*, és végképp nem tesznek egyenlőségjelet a kettő közé. E különálló kultuszok részletező vizsgálatát (amellyel az irodalomtörténet eddig adós maradt) a jövőben nem lehet megspórolni, és a következő oldalakon ez nem lehetett cél. Az idézetek vizsgálatából ugyanakkor reményeim szerint érthetőbbé válhat, milyen fontossággal bír a nacionalizmus kontextusa az irodalmi kultusz kutatás *gyakorlatában*, és így elemzésem – ha szerény mértékben is, de – hozzászól az irodalmi kultusz kutatás jövőjéről folytatott eszmecseréhez.

### *Nemzethalál és nemzeti üdvtörténet – Ady és a kultuszok*

Makkai Sándor erdélyi református püspök 1927-ben, Adyt a kálviniista konzervatív magyar ifjúság számára magyarázó és a költőt védőkönyvében ezt írja: „Ady sorslátását igazolni fogja a magyar ifjúság, amelyik ezt önmagára és a jövőjére nézve megcáfolja.”<sup>17</sup>

Révai József kommunista ideológus 1949-ben, az Ady halálának harmincadik évfordulójára írt beszédében így fogalmaz: „Adyban csak

<sup>17</sup> Makkai Sándor: Magyar fa sorsa. In: Ugyanő: *Magyar fa sorsa. Tanulmányok*. Kriterion: Kolozsvár, 2003. 63. (Az Ady-tanulmány eredeti kiadása: Makkai Sándor: *Magyar fa sorsa – a vádolt Ady költészete*. Soli Deo Gloria: Budapest, 1927.)

annak van joga magára ismerni, aki megcáfolta Ady hitetlenségét, vállalta az újjászülető nemzet vezetését: a (...) munkásosztálynak”.<sup>18</sup>

Táboruk, politikai pozíciójuk nem is lehetne ellentéteesebb, megállapításaik hasonlósága azonban feltűnő. Mindketten úgy vélik: Adynak akkor lehet csak igaza, ha téved; és aki megcáfolja, az érti igazán Adyt. Miért kényszerülnek ilyen bonyolult érvelésre?

Mindketten Ady hazafiatlanságának, magyar-ellenességének régi vádjával viaskodnak, azzal a ténnyel, hogy a költő verseinek – és cikkeinek – egy (a köztudatban megkülönböztetett fontosságúként kezelt) részében a magyar nemzet jövőjével kapcsolatos pesszimizmus fogalmazódik meg: a magyar győzelemre, megújulásra, forradalomra képtelen nép, amelynek Mohács kell, szenvedésre és bukásra ítéltetett, megérdemelten hullik ki az Idő rostáján stb. Mindemellett hazafiatlanságnak számított a konzervatív közvélemény szemében a költő nyugatias dekadenciája is – hogy az „európai létforma” fensőbbiségét hirdette az általa elavultnak tartott magyarral szemben, és az ahhoz való csatlakozást sürgette (vagy – máskor – reménytelennek tartotta).

Bár az elemzésnek ezt a konkrét módszerét természetesen nem alkalmazzák, mégis úgy lehetne fogalmazni: Makkai és Révai impliciten különbséget tesznek Ady problematikus szövegeinek grammatikai és retorikai jelentése között, s úgy értelmezik, hogy Ady esetében a grammatikai szinten megfogalmazott jelentés éppen az ellenkezője az azt fölülíró retorikainak. Tehát amikor Ady a nemzethalálról vagy a nemzet negatív sajátosságairól ír, valódi célja ezzel éppen ellentétes: a nemzethalál elkerülése és a nemzet felemelkedésének előmozdítása. Ezért lehet mindkettőjük elsajátítási, megértési módszere: a cáfolat, amely nyilvánvalóan a grammatikai értelemre vonatkozik. Bár ez a nemzetfelfogás (a magyar romantika „nemzethalál víziójának” kései alkalmazása) alapvetően nem ellentétes Ady önszemléletével, prófétai önképével sem, annak mégis csak részleges átvételét és radikalizálását jelenti, a megszólalók világnézetének és politikai szándékainak alávetve.

Mielőtt a két idézet mögötti álláspontok részletesebb vizsgálatára sor kerülne, érdemes a „cáfolat mint igazolás” kvázi-dialektikus hermeneutikai módszerét alaposabban kifejteni, ehhez pedig egy harmadik értelmező (egyben egy harmadik al-kultusz), a népi írók ambivalens teoretikusa,

<sup>18</sup> Révai József: Ady Endre halálának harmincadik évfordulójára. In: Ugyanő: *Ady*. Szikra: Budapest, 1952. 123.

Németh László mondatai nyújthatnak segítséget. Németh szintén 1927-ben, Makkai könyvének megjelenése után született írásában így fogalmaz: „A mi életünkbe beforrt Ady költeménye, az érzelmek iskolája volt számunkra s családapák és jó magyarok és tiszta emberek lettünk általa. Mint idegen fehérjére a vér, fölforrt és lázas lett tőle a testünk, de legyőztük a lázt s Ady mint győztes immunitás, mint védő életerő él bennünk.”<sup>19</sup>

Ady eddig leírt kettőssége a nemzeti narratíva szempontjából, ahogy arra Németh László „immunitás”-fogalmának használatából következtethetünk, talán legtalálóbban a *védőoltás* működésével érzékeltethető: az oltóanyag olyan kis mennyiségben tartalmazza a betegséget, hogy a szervezet könnyen le tudja győzni a kórt, s így védettséget szerez vele szemben, mielőtt az valóban megjelenik. Az oltás tehát a betegséget az egészség szolgálatába állítja, az oltás tartalma és célja kizáró ellentétben áll egymással. Ady közzsájon forgó, vélt magyarellenessége ennek értelmében nemhogy nem támadás a nemzet ellen, hanem annak legprogresszívabb védelme, amely – Németh személyes tanúságtétele szerint – „családapákat, jó magyarokat és tiszta embereket” eredményez. Fontos felfigyelni továbbá arra, hogy ez az eredmény Ady költeménye „által” jött létre, azaz nélküle talán egyáltalán nem valósulhatott volna meg. Németh metaforája a korábban idézett elemzőknél jelenlévő gesztust is erősen érzékelteti: eszköz és cél megkülönböztetését, az Ady által írott szövegek eszközként történő felfogását, egy nagyobb cél (a nemzet jövője) érdekében.

Első ránézésre ellentmond a (vallási analógiára elképzelt) kultusz „szabályainak”, hogy a kultusz övezte személy *téved*, hiszen a keresztény vallásban Isten és prófétái tévedhetetlenek. Egy nem kultikus gondolkodásmód számára semmilyen problémát nem jelent, ha a költő jóslataiban olykor hibázik, Makkai vagy Révai számára azonban láthatóan megengedhetetlen, hogy tárgyukat – különösen egy olyan központi kérdésben, mint a nemzet sorsa – tévedésen érzék, s ezt a dilemmát oldja meg a szóban forgó képlet, amely a költőt tévedésével „igazolja”. Éppen ebben a cáfolat által helyreállított tévedhetetlenségben működhet tovább a kultusz.

Költemények szövegének és hatásának megkülönböztetése (akár ellentétbe állítása) még nem önmagában kultikus cselekedet: az a vélekedés, hogy Ady magyarság-ellenes versei érdekes módon a magyarság

<sup>19</sup> Németh László: Az Ady-pör. In: Ugyanő: *Két nemzedék. Tanulmányok*. Magvető: Budapest, 1970. 28.

javára szolgáltak, bár kérdéses igazságtartalmú, de nem kultikus állítás. A védőoltás-párhuzamot alkalmazva, a kultikus beállítódás éppen abban ragadható meg, hogy Adyt kimondatlanul nem az oltóanyaggal, hanem az oltást beadó orvossal azonosítják, a konkrét költeményeket eszközként értve, tehát az érvelésnek kultikus érvényességének fontos feltétele, hogy a költő maga is a költeményeinek grammatikai tartalmával ellentétes hatásra törekedett, az általa elkészített és beadott, betegséget tartalmazó szérum nem tőle függetlenül, hanem *mindentudó*, mindent előrelátó szándéka szerint szolgálta az egészséget és a gyógyulást.

Ebben az összefüggésben új értelemre tesz szert az a szakirodalomban makacsul visszatérő vád is, hogy Ady verseit sem Ady vádlói, sem védelmezői nem olvassák. Úgy tűnik, a kultuszok és ellen-kultuszok nem-olvasó résztvevői csak a kultusz logikájának megfelelően járnak el – az egyéni olvasatoknál fontosabb az az összkép, amit az értelmezők és a velük kölcsönhatásban lévő szónokok a közösségi identitás formálására használnak. A védőoltás dramaturgiájában az orvos a pozitív szereplő, nem a beinjekciózott kórokozó. A szerző ilyen előtérbe tolása a szerző-központú befogadásban persze általában megtörténik, akkor is, ha a versek grammatikai tartalma, primer jelentése nem kevésbé rokonszenves, mint a költőről rajzolt portré, ám Ady esetében ez a megoldás különösen kézenfekvő: a versek grammatikai tartalma csak beárnyékolná, összezavarhatná a róla alkotott pozitív képet a nemzeti panteonban. (Az irodalmi kultuszok nacionalizmus felőli megközelítését kézenfekvővé teszi az a tény is, hogy a huszadik század nagy részében a hivatalos irodalmi kánonok mind nemzeti jellegűek voltak – a költő képe nem tud másmilyen panteonba kerülni, mint a nemzetibe.) Mindezzel összhangban Ady mindenkori bírálói sem elsősorban verseinek „betegségét” kifogásolják (akár azok formai erényeit is elismerik) – az ő értelmezésükben Ady kezében azért van ott a tű, hogy megölje a beteget, ez ellen az *alak* ellen harcolnak, aki szerencsére nem adott be elegendő kórokozót ahhoz, hogy a nemzet valódi halálát előidézze.

Talán felesleges is hangsúlyozni, hogy ez az – akár így, akár úgy – egyértelműsített szerzői alak nem működne a szövegek összességének nem kultikus értelmezésében, vagy akár csak figyelmes olvasásában sem. A költői imázs, arckép csak részben felelhet meg a szerzői névhez kapcsolható művek nyilvánvalóan komplex jelentésképződésének, ilyen leegyszerűsítés – amely eltekint például a művek megszületésének időbeliségétől is – Adynál pedig azért sem igen alkalmazható, mert nála a különböző költemények grammatikai tartalmi programatikusan

ellentmondanak egymásnak (valószínűleg a költő *mint Minden*<sup>20</sup> elgondolás jegyében). A *Nekiünk Mohács kell, A fajok cirkuszában, Az Idő rostájában* típusú verseivel *A föl-földobott kő* vagy a *Rohanunk a forradalomba* másféle tartalmi–hangulati állításai szegezhetőek szembe (ez nemcsak a magyarság-verseknél van így, hogy a legismertebb példát említsem, a kötetkompozícióban például egymás mellett szerepel az *Elbocsátó, szép üzenet* és a *Valaki útravált belőlünk*, mindkettő a Léda-szakításhoz kapcsolható, ám együttes olvasásuk a „grammatikai jelentés” szintjén még azt is elbizonytalanítja, hogy ki hagyott ott kit), így a folytonosan mozgásban lévő lírai hang természetesen nem azonosítható egyetlen véleményével, legalábbis jelentős értelmezői deficit nélkül nem.

Az Adyval kapcsolatos kultikus és kultusz-ellenes irodalom olyan szerteágazó, hogy vázlatos ismertetése is meghaladná e tanulmány kereteit, ám az általánosítás és támadhatóság kockázatát is felvállalva szükséges itt áttekinteni az előzmények azon részét, amelyekre Makkai szövege reagál. Több tekintetben elmondható, hogy a nagyjából *l'art pour l'art* elveket érvényesítő, a *Nyugat* folyóirat szerkesztési gyakorlatához és esztétikai elvárásaihoz kapcsolódó „progresszív”, polgári radikális befogadói alapállás volt a legmegfelelőbb környezet Ady költészetének megértéséhez (és fordítva: Ady leginkább ennek akarhatott megfelelni), még akkor is, ha joggal vehető fel, hogy a költőt konzervatív oldalról érő támadások miatt ez a közönség sokáig túlságosan, dacosan kritikátlanul szemlélte „vezéralakját”. A későbbi befogadói közösségek gyakorlatához képest ez a nyugatos közönség tudta a legtöbbet el- és befogadni Ady költői világának komplexitásából, mivel egyáltalán nem nézte rossz szemmel (sőt, nem is csak esztétikai természetű örömmel üdvözölte) Párizsból importált dekadenciáját, nem háborította fel verseinek vallási eretnoksége, és saját társadalmi elégedetlenségéhez tudta kapcsolni „forradalom nélküli forradalmárságát”. A nacionalizmus-kérdés szempontjából a legfontosabb az, hogy a Nyugat hazafiség-értelmezése nem internacionalizmus-ellenességre épül (még az olyan konzervatív hajlamú írónál sem, mint Babits). Földessy Gyula (a költő közeli tisztelője, több kötetének szerkesztője és művészetének lankadatlan magyarázója) kommentárjai-

<sup>20</sup> Ady költészetének erre a sajátosságára, amelyet a költő „misztikus” kvalitásával magyaráz, Lukács György hívja fel először a figyelmet: „Ady minden és mindennek az ellenkezője: az ő lírája minden hangulat örökkévalósággá merevítése. Úgy hat verseinek összessége, mintha lelke egy nagy tükör lenne csak.” Lukács György: Ady Endre. In: Ugyanó: *Ady Endréről*. Magvető: Budapest, 1977. 14.

ban központi tétel például, hogy Ady Endre egyszerre a fajiság és az egyemberiség költője, magyar és internacionális nem szükségképpen állnak ellentétben egymással. Mivel nincsenek eleve meglévő fenntartásai, Földessy az Ady halála után született írásában könnyedén használhatja a „bánt, mert szeret”, vagy, ha tetszik, az „érted haragszom, nem elled” értelmezői fegyverét (amelyet később jelöletlenül és nyilvánvalóbb nacionalizmussal továbbfejlesztve majd átvesz Makkai is): „A profetikus látásnak és beszédnek egész külön pszichológiája van. (...) a próféta fajtájára zúdított haragja és fajtájának féltése, egész a reménytelenségig, a leglázasabb szeretetnek megnyilatkozása.”<sup>21</sup> Ennek az érvnek a használatához, nem túlzás ezt állítani, némi jóindulatra van szükség – ha ez a jóindulat hiányzik, egészen más szöveget kapunk.

Például Berzeviczy Alberttől, aki a Kisfaludy Társaság és az MTA elnökeként írt 1926-ban a korábbi konzervatív bírálóknál valamivel elfogadóbb tanulmányt Adyról, amelyben először elismerte költői nagyságát, kiemelve őt a továbbra is elutasított nyugatos költészet képviselői közül, ezután azonban egyre élesebb hangnemben – a jobboldali recepció vezérfonalához reflektálatlanul visszakanyarodva – a költő cinizmusát kezdte részletezni, amelyet a hazafiatlanságban vélt megragadni. A felemás közeledési kísérletet Babits visszautasította, Adyt a magyar nemzet és a világirodalom egyik legnagyobb költőjeként írva le, kiállva (egyszersmind a teljes Nyugat) hazafiságáért.<sup>22</sup> Berzeviczy – nemcsak Babitsnak, hanem az Adyt védőknek általában adott – viszontválaszában indulatosan elutasítja a „bánt, mert szeret” érvelését: „Hiábavaló minden igyekezet Adynak hazájáról mondott szidalmait, átkait mind a szeretet túlságából fakadókként állítani oda. Igen, Berzsenyi, Kazinczy, Széchenyi, Petőfi is ostorozták hazájukat, azért, hogy megjavítsák, tespedéséből felrázzák, nagy múltjához méltóvá és hasonlóvá tegyék, mert ők nagyok és dicsőnek látták azt a múltat (...). Ellenben mit szeretett Ady a magyarban és mit a magyar múltban?”<sup>23</sup>

<sup>21</sup> Földessy Gyula: Ady Endre. In: Gaál Gábor (szerk.): *Arcok és harcok Ady körül*. Lantos A.: Kolozsvár, 1928. 69. A kiadvány eredetileg a *Huszádi Század* 1919-es Ady-számának készült.

<sup>22</sup> Babits Mihály: A kettészakadt irodalom. Válasz Berzeviczy Albertnek. *Nyugat*, 1927. 7.

<sup>23</sup> Berzeviczy választát idézi a vitát összefoglaló kiadvány: Kovács Géza (szerk.): *Viták Adyval és Adyról. Szemelvények a két világháború közötti Ady-viták dokumentumaiból*. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Irodalmi Választmánya: Budapest, 1977. 28–29.

A költőt életében a Nyugat tágan értett olvasóközönségén kívül nem tekinti egészen sajátjának a társadalom egyetlen más csoportja sem, még a szociáldemokrata közönségnek is vannak fenntartásai, noha a radikálisan politizáló Ady egyik szerepével ennek a rétegnek a megszólítását ambicionálta. A háború után a helyzet több szempontból megváltozik, és vélhetőleg ezeknek a változásoknak az összjátéka teszi lehetővé azt, hogy Ady elfogadása, illetve kisajátítása szélesebb körben kezdődhessen meg: Adyt 1909-ben Lukács György még a „forradalom nélküli magyar forradalmárok poétájaként” írja le,<sup>24</sup> ám az első világháború és annak következményei új távlatot adnak a „magyar tragédiát” vízióyszerűen megéneklő költő verses „jóslatainak” – és nemcsak hagyományos tábora számára. Történetileg persze világos, hogy Ady nem látta, nem láthatta előre a század első éveiben azt, ami a magyar nemzettel történni fog – ám a kultusz (és a trauma) szempontjából korántsem az. Ráadásul Ady 1919-ben meghal, tehát nem kell többé aktuálpolitikai tényezőként számolni vele, a lezárult életmű könnyebben kínálja magát az értelmezésre. A húszas évek az első (még nagyjából nyugatos nézőpontot megjelenítő) Ady-kultusz fénykora: emlékezések, életrajzok, összkiadások jelennek meg, matinékat és délutánokat tartanak szavalt és megzenésített verseiből, és a költő népszerűsége az újonnan kijelölt országhatárokon túl is nagy. Mint a Nyugat szerzőinek a kultusz túlzásait kritizáló írásaiból világos, ezt a folyamatot nem a költő legjobb vagy legnívósabb ismerői tartották kézben, az események nagyrészt a polgárság műkedvelő szférájában zajlanak.

Mindebből nyilvánvaló lehetett a kor konzervatív értelmisége számára, hogy Ady megkerülhetetlen tényező, valamilyen módon rendezni kell a hozzá való viszonyt. Eközben, az elvesztett világháborút követő években a magyar konzervativizmus a megváltozott történelmi–politikai helyzetben a megújulás lehetőségét keresi, és az Adyval való párbeszéd az önkritika lehetőségét kínálja. A konzervatív nyitás nem sokkal a költő halála után megkezdődik. Szekfű Gyula a *Három nemzedék* utolsó fejezetében a hanyatló kor egyik megtestesítőjeként, Tisza Istvánnal ellentétbe–párhuzamba állítva írja le Adyt, és ez a mű a húszas években nagy hatással van a két világháború közötti keresztény–konzervatív középosz-

<sup>24</sup> Lukács: Ady Endre. i. m. Ebben a – szerzője marxista fordulata előtt született – kritikában szerepel az a tézis is, hogy Ady minden verse vallásos vers, amelynek egy variációja aztán a költőről alkotott újszerű konzervatív képként Makkainál is visszatér.

tály gondolkodására.<sup>25</sup> Szekfű Ady-interpretációja megnyitja a konzervatív oldal közeledésének útját, amikor azt állítja, hogy a költő politikailag analfabéta volt (ezzel felmenti a politikai nézeteit érintő vádak alól), és csak ösztöneivel érzékelté – minden kortársánál jobban – az ország hanyatlásának jeleit. Az ösztönös érzékelés teóriája legitimáló gesztusként összeköti a költőt nemzetével. A politikai analfabétizmus felmentő ítélete aztán Ady legtöbb konzervatív méltatójánál visszatér a két világháború között, Horváth Jánosnál már politikai önváddal kombinálva, miszerint a jobboldal elutasító magatartása sodorta volna a költőt a másik politikai oldal karjaiba.<sup>26</sup> A korszakban íróként és előadóként nagy hatású Szabó Dezső (és a benne, Adyban és Móriczban is elődöt kereső népi írók mozgalma) szintén a húszas években az urbánus életformától menekülő, a magyarság jövőjét a vidékben felfedező Ady-képet (amely kevésbé hangsúlyosan már Szekfűnél megjelenik) igyekezett népszerűsíteni az ifjúság körében.<sup>27</sup> A konzervativizmus hivatalos irodalmisága is megteszi az első lépést Ady felé, ahogy azt fentebb Berzeviczynél említettem.

A reformkonzervatívok Adyja sok részletében elfogadhatóvá vált a politikai analfabetizmus és a vidékiség érvei által, Ady életvitelének „botrányos dekadenciáját” is megszelídíthette az, hogy Szekfű nyomán a hanyatló kor válságtüneteinek fizikai átéléseként interpretálták. Az eddigi elfogadó–kiszajátító kísérletek azonban még nem érintették érdemben a költő rendhagyó vallásosságának kérdését, amely a keresztény olvasótábor számára szintén elidegenítő tényező volt. A (Horthy-rendszerben kiemelt szerepű) kálvinista hivatalosság nevében 1926-ban annak vezéralakja, Ravasz László, a dunamelléki református egyházkerület püspöke hazafiatlansága, dekadenciája, érthetlensége, és nem utolsósorban Isten-képe miatt elítélte Ady költészetét. A vádakra Makkai Sándor erdélyi református püspök, Ravasz korábbi lapszerkesztő-társa és a kulturális megmaradást hirdető transzszilvanizmus egyik legismertebb képviselője válaszol a Soli Deo Gloria ifjúsági egyesület felkérésére tartott előadásban (ez a református társaság kérte fel korábban Ravaszt is). A szöveget tartalmazó, az 1927-es megjelenését követő években 17 kiadást megért *Magyarfa sorsa*, miközben a többi vádra a már kidolgozott pozitív konzervatív

<sup>25</sup> Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Élet: Budapest, 1920.

<sup>26</sup> Horváth János: *Aranytól Adyig*. Pallas: Budapest, 1921.

<sup>27</sup> A folyamat legismertebb dokumentuma: *Ifjú szívekben élek – A magyar fiatalság hitvallása Ady Endre költészetének történelmi tanulságai mellett*. A „Híd” kiadása, Az egyetemes magyar ifjúság közös Ady Endre ünnepe alkalmából: Budapest, 1928.

reakciók és a zseni-teória variációival felel, éppen a vallási területen végzi el a legfontosabb változtatást. A kultikus megközelítés (s általában a kisa-játítások) jellemzője, hogy a költőről adott képet a célközönség ideáljainak megfelelően kell megrajzolni: teljesen kézenfekvő tehát, hogy a kanonizáló szándékú Makkai Adyt nem egyszerűen megvédi az eretnekség vagy a hitetlenség különböző formában felmerülő vádjaitól, hanem vállaltan provokatív kijelentésként azt állítja, hogy „Ady az egyetlen magyar vallásos költő.”<sup>28</sup>

A hazafiatlanság vádjára – amely tehát nem írásának elsődleges problémája – válaszolva Makkai püspök Szekfű nyomán elfogadja Ady azonosítását az (utólag egyértelműen) katasztrófába rohanó nemzettel: „önlelkében élte át, s mint saját tragikumát jajgatta el annak a nemzetnek végzetét, amely »nem tud se élni, se halni.«”<sup>29</sup> Ez az azonosítás vezet írásának talán legmeglepőbb és éppen ezért legtanulságosabb nacionalista–kultikus gesztusához: „Az az örök magyar tragédia, amely Muhinál és Mohácsnál kétszer rázta meg a nemzetet, Adyban harmadszor jutott fájó öntudatra, éspedig egy már el nem kerülhető tragédia víziószerű bizonyosságával. Benne harmadszor sikoltott Nyugat felé a magyar szabadításért és harmadszor érezte meg, hogy soha nem lehet nyugatíva mégsem”.<sup>30</sup> Az örök nemzeti tragédia három tulajdonnévi jelölője az első mondatban Muhi, Mohács és Ady. Ady tehát a nemzeti történelem legmagasabb régióiban értelmezhető fogalom. Természetesen arról van szó, hogy a felsorolás harmadik nemzeti tragédiája a (kiegyezést követő liberális érával összekapcsolt) világháborús vereség és Trianon, a mondat komplikált retorikai szerkezetében azonban ez Ady költészetével válik behelyettesíthetővé. Mondani sem kell, hogy az ilyen túlzó behelyettesítések jelölik ki a költő fontosságát és értékét a történelmivel szorosan összeforrott nemzeti irodalmi kánonban. A hármas felsorolás azért is zavaró, mert az első kettőhöz nem kapcsolódik az irodalmi kánonból

<sup>28</sup> Makkai: *Magyar fa sorsa*, i. m. 113. Érvelése részletes ismertetést és elemzést érdemelne, ám nem tartozik szorosan vett témánkhoz. Ugyanez elmondható Makkai személyes sorsáról. A téma iránt érdeklődőknek ajánlott: Végh Balázs Géza: Bevezető. In: Makkai Sándor: *Magyar fa sorsa*, i. m. A bevezető tartalmazza Makkai transzszilvanizmus-konceptiójának és nemzeti történelem-felfogásának részletes leírását és értelmezését. Véletlen szerencse, hogy a nem éppen mindenre kiterjedő kultusz kutatási irodalom Makkai püspök alakjáról és kultuszáról érdekes írással szolgál: Lakner Lajos: Kultusz, olvasás, identitás. *Literatúra*, 2004. 2. 225–250.

<sup>29</sup> Makkai: *Magyar fa sorsa*, i. m. 44.

<sup>30</sup> Uo. 51.

megfelelő alak, a „három sikoltás”-ból az elsőt és a másodikat a nemzet mint kollektív konstrukció hallatta Nyugat felé, a harmadikat pedig Ady – egymaga. Ugyanakkor azzal, hogy Makkai Adyt a nemzeti történelem egy bizonyos kríziséhez rögzíti, már a nemzettel kapcsolatos meglátásai érvényének korlátozását készíti elő.

Ady költészetének nemzethalálról szóló „víziószerű bizonyossága” a püspök szerint prófétai, váteszi tulajdonság. Vátesz az, aki a bekövetkező eseményeket előre megjósolja – Ady megfeleltetése ennek a végleges vereséget jósoló váteszi szerepnek, és eközben a nacionalizmus változatlanul fenntartott nemzeti üdvtörténetének (e két ellentétes dolognak) elvezet minket a problémafelvetésünkhöz. Makkai vátesz-értelmezésének mindent eldöntő kérdése: igaza van-e Adynak? Ha igen, a nemzeti üdvtörténet lenne hamis; ha nem, Ady nem a nemzet prófétája. Az ellentét logikailag feloldhatatlannak látszik, Makkai azonban megtalálja a köztetes utat. Ennek érdekében diszkontinuitást kell feltételeznie az egyébként kontinuos nemzettörténeten belül: „Az Ady igazsága nem abszolút igazság, nem szabad, hogy az legyen. De egy vátesznek irodalmunkban és történelmünkben páratlan erejű ösöztöniséggel megérezett, víziószerűen meglátott igazsága a maga nemzedékére és arra a Magyarországra nézve, mely a nagy háborút megelőző évtizedekben és a háború végén összeomlott.”<sup>31</sup> Ady látomása, aggodalma „Különösen jogosult (...) azért, mert be is következett.”<sup>32</sup> Sőt, mondhatnánk, csak azért jogosult: váteszeknél a bekövetkezés a jogosultság feltétele.

Ám a (Trianon által okozott trauma feldolgozásához kézenfekvő) nemzeti narratíva kedvéért korlátozni kell a jóslat érvényességét, hogy az csak a „rég”i magyarságra legyen érvényes. Miután tehát Makkai sikeresen érvelt amellett, hogy Ady sorslátása beigazolódott (tézis), egészen ellentétes pozíciót vesz fel (antitézis): „Ady igazolásával szemben felhozható, hogy sorslátása mégsem igazolódott, mert a magyarság a nagy összeomlással sem hullott ki végleg az Idő rostájából, s hogy szétszakítva is él és új életének útjait keresi. Először is azt mondom: hála Istennek!”<sup>33</sup> Ez a retorikai szerkezet – az érvelés nehézkessége ellenére – természetesen teljesen érthető: a benne megjelenő problematikus kettősség ugyanis teljesen megfelel a háború utáni Magyarország kettős helyzetének. A vereség értékelhető teljes, megsemmisítő bukásként, miközben egy

<sup>31</sup> Makkai: Magyar fa sorsa, i. m. 60.

<sup>32</sup> Uo. 61.

<sup>33</sup> Uo. 62.

kisebb területen megmaradtak a magyar államiság feltételei. Így aztán – különösen egy, az új országhatárokon kívülre került magyar értekező szempontjából – Adynak egyszerre volt igaza (Erdély számára az elcsatolás egyfajta nemzethalál), és nem volt igaza (Magyarország – hivatalosan legalábbis – önállóan létezik, és a kisebbségi lét technikái is kidolgozás alatt állnak). Makkai tehát megkülönböztet régi és új, örök és mulandó magyarságot,<sup>34</sup> s ebben a koncepcióban egyszerre érvényes Ady költészte és a nemzeti üdvtörténet: „Én azt hiszem, hogy abból a rostából csak az örök magyarság nem hullhat ki”; „A magyar ifjúságnak nem szabad elbizakodnia abban, hogy Adynak nem volt igaza, hanem le kell vonnia az Ady szomorú sorshirdetésének élő tanulságát: a magyarságnak mássá, újjá kell lennie.”<sup>35</sup> Bár szövegének irodalmi kultuszépítő szándékából következne, nemzeti szempontból mégsem kívánhatja, hogy Ady jóslatai az eddiginél teljesebben beigazolódjának, s ezért (afféle szintézisként) a tévedés és az igazság egyenlőségét állítja, így jut el a dolgozat a korábban idézett mondatig: „Ady sorslátását igazolni fogja a magyar ifjúság, amelyik ezt önmagára és a jövőre nézve megcáfolja.” Ady téved és igaza van – hiszen látomásait végeredményben azért közölte (nacionalista megközelítésben *nem közölhette* másért – nem közölhette rosszkedvében, szélsőséges kedélyállapotában stb.), hogy az abban leírtak elkerülhetőek legyenek. A költőt és a nemzetet egyaránt önértékként felmutatni szándékozó Makkainál nem engedhető meg sem az, hogy a nacionalista igazság bölcsebb legyen a költőnél (hogy Ady *egyszerűen* tévedjen), sem az, hogy a költő bölcsebb legyen a nacionalista igazságnál (hogy a nacionalisták tévedjenek), hanem a költőt ennek az igazságnak a birtokosává és megtestesítőjévé kell avatni, kisajátítva őt ennek az igazságnak.

Hasonló cezúra feltételezésére kényszerül a nemzet történetében két évtizeddel később az Adyra emlékező Révai József. A kommunista Ady-kultusz, amelynek keretei között ezt teszi, mégis majdnem összes jellegzetességében eltér a reformkonzervatív kultusztól. Míg a jobboldali kisajátítás legfontosabb problémája az, hogy hogyan tagadja le vagy tegye elfogadhatóvá Ady szociáldemokrata és polgári radikális kötődé-

<sup>34</sup> Az Ady által támadott fogalmak belső megosztásának technikáját Makkai a konzervativizmus esetében is alkalmazza: „Ady vádja tehát azt a magyar konzervativizmust illeti, amelyik azért konzervatív, mert kicsinyességében és korlátozott önzésében képtelen és tehetségtelen új lehetőségek és új életparancsok megtalálására és követésére”, de nem a konzervativizmust *magát*. Uo. 67.

<sup>35</sup> Uo. 63.

seit, verseinek eretnokségét, a kommunista kisajátítóknak épp az ellenkezője jelent nehézséget, hiszen számukra a szociáldemokrácia sem volt elég radikális, s az eretnek költő nem eléggé istentelen. Míg Ady radikalizmusát, forradalmiságát a konzervatív értelmezés tompítani akarta és meg akarta fosztani konkrét politikai irányától, ez az indulat a szélsőbaloldalnak nagyjából megfelelt. Nekik azonban meg kellett küzdeniük Ady kismemesi „gőgjével”, amit a jobboldal Ady „arisztokratizmusaként” értékelt: tehát azzal, hogy Ady viszonya a munkássággal nem volt kizárólagos, hogy Ady – forradalmi versei ellenére – nem képviselte következetesen a baloldalnak tetsző „munkásköltő” ideálját. Ami pedig a népi írók mozgalmát illeti, vissza kellett követelniük Adyt a vidéktől, a parasztságként definiált „néptől”, mindenfajta burzsoá-ellenesség képviselőjeként állítani a kultusz színe elé. Szembeszálltak Ady politikai analfabétaként történő értelmezésével, s helyette az idő múlásával egyre hatalmasabb gondolkodót és politikust láttak Adyban, aki a korábbi kultuszokhoz hasonlóan mindenféle rá vonatkozó tudásnak nemcsak alanya, hanem egyben birtokosa. A kommunista Ady-kultusz hangsúlyosan – az addigi kisajátításokkal szemben, amelyekről történeti–kritikai áttekintésre is törekszik – kultusz-ellenesnek látja magát, a „teljes Ady”-t akarja elélni állítani, ám a költő jelentőségének történelmi magasságokba helyezése természetesen asszociálja a kultikus beállítódást és nyelvhasználatot, maga is újabb kultuszt eredményezve. Az így kialakult, elsődlegesen közéleti, politikai, történelmi kontextusban értelmezhető Ady-kép két, szovjet emigrációban lévő magyar marxista–kommunista írásaiból rajzolódott ki: Lukács György és Révai József munkáiból. (A közéleti Ady előtérbe kerülése Révainál azzal is jár, hogy leginkább Ady újságcikkeiből idéz, a csak ezt a könyvet ismerő olvasó inkább a legnagyobb magyar politikai újságírónak vélhetné Adyt, mint a legnagyobb költőnek. Ráadásul számos olyan újságcikk is az érvelésbe kerül, amely még azelőttől származik, hogy Ady költőként kiugrott vagy beérett volna.)

A kommunista ideológia talán legkevésbé emlegetett sajátossága, hogy – internacionalista híre ellenére – erősen, manipulatíván épít a nemzeti eszme értékszempontjaira, vagy éppen függ tőlük. Lukács 1939-ben az irodalom esztétikai szférán túlnőtt fontosságának konszenzusára hivatkozik: „Herder és Hegel óta mindenki tudja, hogy a költők igazi nagyságát a nemzeti léttel való összeforrottság teszi”.<sup>36</sup> A nemzet eszméje a marxista társadalomfelfogásban pragmatikusan besorolódott

<sup>36</sup> Lukács: Ady, a magyar tragédia nagy énekese. In: Ugyanó: *Ady Endréről*, i. m. 20.

a proletariátus eszméi közé, „a nemzeti jelleg most már világosan és határozottan egyet jelent a dolgozó nép sorsával”.<sup>37</sup> A költészet a marxista művészetfelfogásban eszköz a társadalmi folyamatok kifejezésére és érzékelésére, és ezek a folyamatok egyben nemzetiek is: „Ady tudta, hogy a költészete az egész dolgozó magyar nép fájdalmainak és vágyainak kifejezése”.<sup>38</sup> A költő fontosságát ebben a kultuszban is a (közben persze újradefiniált) nemzettel való összeforrottsága szavatolja. Lukács Ady pesszimizmusát is hasonlóan írja le, mint a jobboldali értelmezők: „Ady »pesszimizmusa« okos előrelátása volt az elkövetkezőknek”.<sup>39</sup>

Tévedés és igazság azonosításának érve a nacionalizmus<sup>40</sup> politikai kényszerűsége miatt Révai Józsefnél jelenik meg. Révai fő célja a párt ideológusaként a második világháború után már nem elsősorban Ady kultuszának kiépítése, hanem a kommunizmus legitimálása történeti előképek keresésével, az Ady-kultusz csak ennek eszközüül szolgál. Bár a marxista történelemszemlélet lehetővé tenné a vizsgált személyek „hibáinak” számbavételét, a későbbi, bölcsebb állapot felől szemlélt működésük erényeinek és hibáinak megkülönböztetését (ez részben megtörténik: itt a cáfolat mint megértés egyszerre kritikája és kultusza Adynak), az újraértékelő kísérletek mindig párhuzamosan futnak, szinte tudathasadásosan összefonódnak a költőre irányuló, alakját emberfölöttivé nagyító tisztelet kultikus túlzásaival. Révai sok tekintetben kritikusan szemléli Adyt (például a konzervatív erkölcshez igen hasonló elutasítással viszonyul dekadens szerelmi költészetéhez), de politikai ügyekben nem szívesen „hagyja tévedni”. Kritika és kultusz ellentéte furcsa dinamikát ad a szövegének, reálisan megjegyzi például egyhelyütt: „Természetesen nem volt szocialista”, ám így folytatja: „a szocializmus ellenállhatatlan ígézetét mélyen átéli, egész lényével átadja magát a proletár-szocializmus varázsának”.<sup>41</sup> Révai politikai Ady-konceptiója a „kétlelkűség” fogalmán alapul: míg az első lélek rész a burzsoáziát támogatja a monarchia ellen, a második éppen burzsoá-ellenes, s így a költő a polgári forradalom dalosa, és a polgári demokrácia *utáni* társadalmi rend apostola is.

<sup>37</sup> Uo. 23.

<sup>38</sup> Uo. 42–43.

<sup>39</sup> Uo. 56.

<sup>40</sup> Amikor Révaival kapcsolatban nacionalizmusról beszélek, nem Révai saját terminológiája szerint járok el, ő ugyanis a diszkreditálódott „nacionalizmus”-fogalomtól elhatárolódik – ám helyette a hasonló értelmű *patriotizmust* használja, amely „a nemzetköziség korrelátuma”, és így megtartja a nemzet eszméjét, „forradalmilag átalakítva”.

<sup>41</sup> Révai: Ady Endre. In: Ugyanő: *Ady*, i. m. 13.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy Révai számára Ady forradalmársága mellett magyarsága is központi fontosságú. A progresszív „magyar pesszimizmus”, s a „bánt, mert szeret” logikáját alkalmazva írja: abban, ahogy Ady látszólag „a magyar népet megvetette”, „nagy, haladó érzelem” fejeződött ki.<sup>42</sup> A kommunizmus és a nemzeti érzelem elméletileg is összekapcsolódik, és tekintélyes párhuzammal támasztható alá: Révai szerint ugyanis Ady költészetéből megtanulhatjuk, hogy „A forradalmi nemzetköziség nem kozmopolita otthontalanság”,<sup>43</sup> „Lenin szocialista forradalmár volt, és éppen ezért orosz nemzeti büszkeség is eltöltötte”.<sup>44</sup> Bár Révai tiltakozik Ady nemzeti kisajátítása és félreolvasása ellen, maga is – átértelmezve – alkalmazza az összefoglalásban a *nemzeti* fogalmát: „Ady lírája nemzeti költészet a szó legmélyebb értelmében, mert felveti az új nemzeti vezetés problémáját”; Ady kereste az új, forradalmi vezető osztályt, és „e keresése közben a munkásság felé fordult a tekintete.”<sup>45</sup>

Beszédeiben Adyt hazafias költőként állítja a hallgatóság elé, aki haszidta a magyart, az „kétségekívül önmarcangolás”, és „épp ebben az önkínzó és keserű bírálatban jutott leginkább kifejezésre Ady hazafisága, patriotizmusa, magyarsága”.<sup>46</sup> Ez a hazafiság a végletekig hasonló a kommunisztákéhoz: „Így volt hazafi Lenin, így voltunk hazafiak mi, magyar kommunisták, így volt hazafi Ady Endre. Fáj ma is, hogy a mi népünk elmaradt, és azért fáj, mert mi szeretjük legjobban hazánkat.”<sup>47</sup> A nemzetfogalom tovább él, megfosztva bizonyos lejáratódott nemzetkarakterológiai tartalmaitól: „Persze, nemzeti tulajdonságok nem veleszületett tulajdonságai egy népnek. Egy nép nemzeti jellemét saját történelme alakítja ki.”<sup>48</sup>

A rendszer önideológiája szerint a felszabadulás utáni időszak a megoldás az Ady által panaszolt problémákra: a feltűnése óta eltelt „négy évtizedből csak négy év az, amelyben Ady szava a »hőkölő harcok népéről, melynek Mohács kell«, érvényét veszti.”<sup>49</sup> A módszer ismerős: a magyar nemzet történetét korszakokra osztva Ady „hitetlenségét” a nemzet jövőjével kapcsolatban egy helyzethez rögzíteni, ezzel korlátozva

<sup>42</sup> Uo. 56.

<sup>43</sup> Uo. 57.

<sup>44</sup> Uo. 58.

<sup>45</sup> Uo. 100.

<sup>46</sup> Révai: Ady Endre halálának huszonhetedik évfordulójára. In: Ugyanő: *Ady*, i. m. 111.

<sup>47</sup> Uo. 114.

<sup>48</sup> Uo. 105.

<sup>49</sup> Révai: Ady Endre halálának harmincadik évfordulójára. In: Ugyanő: *Ady*, i. m. 118.

érvényességét. Miközben Révai a költő korábbi befogadásának részletes, sok tekintetben pontos leírását adja, maga is hasonló eljárást alkalmaz, és ezzel természetesen elnézőbb: „Végre eljutottunk odáig, hogy Adyt nem kell többé kisajátítani, mert költészete nem lehet másé, mint azé, akié az ország!”<sup>50</sup> azaz az idézet tanúsága szerint a költő az egész országé, csak épp az ország lett kisajátítva. Ebben a szövegekörnyezetben hangzik el a dolgozat elején idézett mondat: „Adyban csak annak van joga magára ismerni, aki megcáfolta Ady hitetlenségét, vállalta az újjászülető nemzet vezetését: a (...) munkásosztálynak”. Révai nagyon hasonló dilemmával küzd, mint Makkai: a nemzeti továbbélés mítoszát Ady „hitetlenségével” kell összeegyeztetnie. Ez látható a beszéd vége felé is, amely akár Makkai püspöktől is származhatna: „Ady a magyar tragédia költője, de ez a tragédia is csak mozzanata a népünk fejlődésének”,<sup>51</sup> hisz „mi is életre és felemelkedésre érett és érdemes nép vagyunk”, „Népünk nagy szenvedések, tragikus megtorpanások után mégsem hullott ki az idő rostáján. Adyt igazolta is, meg is cáfolta a magyar történelem.”<sup>52</sup> Révai az utolsó mondatokban alárendeli a költő által jósolt tragédiát a nemzetfejlődés eszméjének: hangsúlyoznia kell, hogy a tragédia nem a nemzettörténet vége, hanem csak egy epizódja.

Szirák Péter az Ady-recepcióval foglalkozó, sajnálatosan rövid előadásában megállapítja: „Több ponton is összefüggés teremthető a népi mozgalom egyes képviselőinek irodalmi értésmódja és a negyvenes évek közepétől megerősödő bolsevik–marxista, egyeduralmi aspirációjú rekanonizációs törekvések között.”<sup>53</sup> Ilyen összefüggés szerinte, hogy egyik fajta üdvtörténeti narráció sem kedvez az irodalom jó megértésének. Végjegyzetben fejti ki az összefüggést: „A retoricitás hasonlósága mellett a »tematikus« egybeesések is szembetűnőek: Féjának a népi mozgalmat és mindenekelőtt önmagát túlértékelő irodalomtörténete éppúgy politikaideológiai távlatból diszkreditálja az 1867 utáni és a Nyugat-korszakot, Babits és Kosztolányi életművét, ahogy az új hatalmi kánon.”<sup>54</sup> Úgy tűnik, Szirák azt tekinti meglepőnek, hogy a népi mozgalmi értel-

50 Uo. 119.

51 Uo. 128.

52 Uo. 129.

53 Szirák Péter: Kanonizációs stratégiák, történeti konstrukciók az Ady-recepcióban. In: Kabdebó Lóránt et al. (szerk.): *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*. Anonymus: Budapest, 1999. 36.

54 Uo. 41.

mezők is ideologikusak voltak, míg a marxisták ideologikussága kézenfekvő tapasztalat a számára. Talán épp ezért nem is foglalkozik behatóan a korai marxista kanonizáció téziseivel. Én – Szirákkal ellenkező irányban haladva – éppen arra az összefüggésre hívnám fel a figyelmet, amely a két tábor nacionalizmushoz való viszonyában van. Számomra Ady marxista recepciójában az tűnik igazán fontosnak, hogy ez is milyen mértékben rászorul a nemzeti üdvtörténeti konstrukcióra. A nemzetkoncepcióhoz való – nyilván kiszámított – ragaszkodás hozza Révait a Makkaiéval igen hasonló helyzetbe, ő is a felemelkedésre érett *magyar népről* beszél, ő is diszkontinuitást („újjászületést”) tételez fel a nemzeti folytonosságon belül, így érkezik el ő is ahhoz az érveléshez, amely Ady magyarságot ostromozó verseit (ahelyett, hogy például a nacionalizmus kritikájaként üdvözölné) a cáfolatukkal igazolja a *nemzeti* kánonban. A hasonlóságok tehát szembetűnők. Az Ady-kultuszok vizsgálata bizonyíthatja, hogy egy jelentős költő kanonizációja (vagy a költő jelentőségéről folytatott eszmecsere) a huszadik század nagy részében nem mehetett végbe a nacionalizmus értékválasztásaival szemben, de még azok megkerülésével sem. A nacionalizmus fölérendeltje a (tisza, transzcendens műélvezetként és a teljesítménnyel szembeni tiszteletként elképzelt) irodalmi kultuszoknak: a kultikusan szemlélt költő csak addig lehet (vallási analógiára leírva) mindentudó, amíg „tudása” nem ütközik a nemzeti üdvtörténettel, egy ilyen ütközéskor pedig természetesen a költő képét kell a nemzeti logikához igazítani, és nem fordítva. Makkai, Révai, Németh bonyolult kultikus érvelését csak a nemzet kontextusában lehet kielégítően értelmezni.

Ez a közös kontextus azonban, mint látható, igen különböző alapállású és célú kultuszokat fed le, a cáfolat mint igazolás közös érvelése különböző Ady-alakokat hivatott stabilizálni. Politikai hovatarozásának megfelelően az egyik értelmező az első világháborút, a másik a második világháborút látatja a „magyar tragédia” betetőzéseként, a nemzeti történelem Ady pesszimizmusának hatályát korlátozó fordulópontjaként. A népi írók Adyja „igazi vidéki” (Németh), a reformátusok Adyja „az egyetlen vallásos költő”, a kommunisták Adyja nem tud ellenállni a „proletár-szocializmus varázsának”. Az értelmezők megszólalói pozícióinak morális megítélése is igen különböző lehet, de ez nem tárgya az irodalmi kultusz kutatásnak, annál inkább témája lehetne a társadalmi nyilvánosság valamely fórumának.

Érdemes lehet elgondolkodni: vajon mit is tudunk Adyról, ami nem kapcsolódik ezeknek a nyilvánvalóan nacionalista és kisajátító,

politikailag célzott és korlátozott érvényű kultuszoknak a különböző Ady-képeihez? Ennek a kérdésnek a megválaszolása már szintén nem kultuszkutatói feladat, ám a kultuszok vizsgálata rávilágíthat arra, hogy miért lanyhult az Ady költészete iránti érdeklődés, azaz arra, hogy miért nem siettünk megválaszolni ezt a kérdést. Az utóbbi években (bár Ady helye rendíthetetlennek tűnik a hivatalos oktatási és reprezentatív állami kánonokban) sem egy kultusz, sem új egyéni olvasatok nem töltenek be meghatározó szerepet az irodalmi közéletünkben. Veres András hívja fel a figyelmet arra a paradoxonra, hogy noha „az értelmezés politikai indítékú monopolizálása tönkreteszi az Ady-szövegek esztétikai hatáslehetőségét”, éppen „a politikai kontextusba állítás stabilizálta az Ady-életmű kitüntetett pozícióját”, és „kérdés, hogy ekkora nagyságrendű népszerűség elérhető-e tisztán irodalmi értékek alapján.”<sup>55</sup> A politikai alapú kultusz (de ez a kultuszokra általánosságban is igaznak látszik) tehát egyszerre állítja középpontba a költőt, és teszi szinte lehetetlenné az egyéni olvasatok megszületését. Hosszú távon a legfontosabb dilemma, hogy vajon egy életmű túléléséhez, öröklődéséhez mi a fontosabb: a kultusz formáját öltő közösségi, vagy a párbeszédet felújító egyéni olvasatok.

---

<sup>55</sup> Veres András: Szempontok Ady „depolitizálásához”. In: Kabdebó et al. (szerk.): *Újraolvasó*, i. m. 46–47.